

УДК 316.422:303.444

Біляєва Т.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МОЖЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Зараз масштаби всесвітньої кризи, темпи економічних, політичних та соціальних процесів в сучасному глобальному світі потребують досконалого та нового філософського осмислення. Вирішення глобальних проблем сучасної цивілізації потребує розробки достовірних демографічних, економічних, екологічних та інших соціальних прогнозів. В умовах нестабільності, радикальної трансформації, реформування та модернізації людського суспільства – філософський аналіз та прогнозування стає найбільш вагомим та актуальним.

Специфіка сучасного прогнозування обумовлюється зростанням науково-технічного прогресу, новітніх технологій та інформації, які потребують комплексного підходу в дослідженні проблеми, а актуальність соціально-філософського аналізу прогнозування, в умовах трансформації суспільства, полягає у можливості виявлення механізмів виходу людства із кризи та досягнення подальшого стабільного розвитку.

Ключові слова: трансформації суспільства, глобалізація, прогнозування, соціально-філософський аналіз.

На сегодняшний день масштабы всеобщего кризиса, темпы экономических, политических и социальных процессов в современном глобальном мире требуют совершенно нового социально-философского осмысления. Разрешение глобальных проблем современной цивилизации требует разработки многих достоверных, в том числе демографических, экономических, политических, экологических и других прогнозов. В условиях нестабильности, радикальной трансформации, реформирования и модернизации человеческого общества социально-философский анализ прогнозирования становится наиболее актуальным и значимым.

Специфика современного прогнозирования обуславливается нарастающим развитием научно-технического прогресса, новейших технологий и информации, требующих комплексного подхода в изучении проблемы, а актуальность социально-философского анализа прогнозирования в условиях трансформации современного общества состоит в возможности выявления механизмов выхода человечества из кризиса и достижения стабильного развития.

Ключевые слова: трансформации общества, глобализация, прогнозирование, социально-философский анализ.

These days the scale of universal crisis, the rates of economic, political and social processes in the modern global world requires brand-new socially-philosophical comprehension. Solution of global problems of modern civilization requires development of many reliable, including demographic, economic, social, ecological and other prognoses. In the conditions of instability, radical transformation, reformation and modernization of human society socially-philosophical analysis of prognostication becomes most actual and meaningful.

Specific of modern prognostication is caused by increasing development scientifically-technical progress, newest technologies and information, requiring complex approach in the study of problem, and actuality of socially-philosophical analysis of prognostication in the conditions of transformation of modern society consists of possibility of exposure of mechanisms of output of humanity from a crisis and achievement of stable development.

Key world: transformation society, globalization, prognostication, socially-philosophical analysis.

Сьогодні, у послабленні та дискредитації в очах загалу системно-раціоналізованих підходів у соціальному пізнанні, сформованих за часів Модерну, відбивається кризовий стан суспільства на глобальному, регіональному, національно-державному рівнях. Водночас ми спостерігаємо обмежену прогностичність філософської рефлексії щодо теоретико-методологічних підстав спеціалізованого дослідження перспектив соціальних явищ і процесів в межах визначеного історичного часу (5, 10, 15-20 років).

На історичній межі тисячоліть відбулася низка соціальних явищ і процесів, що окреслюють принципово новий етап в історії людства. «Здається, що формаційна стійкість соціальних систем втрачається назавжди» [14]. Глобалізація та високі технології істотно вплинули на цілі, зміст і характер суспільного буття, але більшою мірою порушили питання збереження чи трансформації соціальних зв'язків. «Сьогодні двозначність, розщепленість –

пронизує практично усю соціальну феноменологію – політичну, економічну, правову, підкреслюючи тим самим її транзитний характер. Можна без особливих зусиль скласти великий реєстр близьких за предметом, але різних за змістом діад, пов'язаних з життям сучасної людини, які прямо вказують на сумісну наявність у соціальному житті досить несхожих реальностей. Наприклад, громадянське суспільство і суспільство масове, демократія представницька і керована, лібералізм, який розуміється як свобода і повнота прав особистостей, і неолібералізм, тобто універсальність цінностей режиму, котра акцентує функціональний аспект індивіда (фактичний суб'єкт неолібералізму не особистість, а підприємство), національний суверенітет і транспарентна система міжнародних зв'язків, яка складається» [16].

Мета дослідження. Метою дослідження є розглядання принципової можливості передбачування соціальних трансформацій, які відбуваються в умовах сучасного глобального світу. Треба розглянути сучасні теоретичні основи соціально-філософського аналізу явищ і процесів системних трансформацій, узагальнити їх спільний концептуальний зміст. На цій підставі визначитися щодо характеристики можливих методологічних засад здійснення прогнозу кардинальних соціальних змін суспільного буття.

Джерела та публікації по темі дослідження. Доцільно виділити декілька груп теоретичних розробок, в яких розглядаються різні аспекти прогнозування соціальних трансформацій.

Першу групу складають праці З. Баумана, Д. Белла, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, Ю. Хабермаса та інших, в яких здійснюється аналіз тенденцій і протиріч становлення постіндустріальної цивілізації [3; 6; 2; 23; 24].

Формулюючи філософсько-методологічні основи дослідження майбутнього соціального буття Д. Белл спирався на тезу про «три сфери» суспільства, керовані різними «осьовими принципами». Вчений обґрунтовує та деталізує 11 рис нового суспільства. На противагу технологічному детермінізму, він пропонує ціннісний підхід до проблем матеріально-технічної сфери та поширює власний аналіз до багатобічної характеристики філософсько-антропологічного виміру суспільного життя [6].

Е. Тоффлер звертає увагу на стійкий зв'язок у зміні образу техніки та способу життя, його цінностей: техніка зумовлює тип суспільства і тип культури, причому цей вплив порівняно із «хвилями». Символами «третьої хвилі» є цілісність та індивідуалізованість. У новому світі, вважає дослідник, раціональних норм для впорядкування соціальних відносин вже недостатньо. Майбутньому необхідно відмовитися від вузького утилітарного розуміння виробництва, поширювати вплив інновацій для сприйняття яких необхідний постійний розвиток пізнавальних здібностей людини [21].

Другу групу складають праці С. Айзенштадта, Дж. Александера, П. Бергера, П. Бурдье, Е. Гіденса, О. Данилова, Н. Лумана, Т. Парсонса, К. Поппера, А. Турена, І. Уоллерстайна, О. Янецького, К. Ясперса та інших, в яких викладається методологія дослідження системної трансформації, що зумовлена зміною парадигм суспільного розвитку, здійснюється аналіз трансформаційних процесів у постсоціалістичних і пострадянських країнах [9]. Більшість вчених вважає, що процес перетворень у великому постсоціалістичному просторі буде проходити досить складно. Безладдя при переході від командної економіки до ринкових елементів, слабкість демократичних традицій, небезпека демагогії, постійна загроза зростання невдоволення з боку етнічних меншин. Напруженість і потенційна слабкість, притаманна майже всім транзитним режимам, збільшується тому, що розвиток відбувається у вкрай мінливому внутрішньому і зовнішньому оточенні.

Третю групу складають праці О. Дзьобаня, В. Кременя, С. Кримського, О. Панаріна, М. Требіна та інших, в яких подається науковий аналіз прогностичного спрямування, щодо проблем взаємодії певних соціальних суб'єктів, різних сфер людської життєдіяльності в умовах глобальної трансформації світової цивілізації [11; 13; 14; 18; 20].

У напрямку осмислення сучасних соціальних трансформацій більшість дослідників зазвичай звертаються до філософії історії з властивою їй рефлексією онтологічного виміру історичних процесів, розглядання специфіки різних епох та подій. Мається на увазі класична модель прогнозування, головним принципом якої є те, що на майбутнє екстраполюються факти та події минулого. Цей підхід потребує пошуку історичних аналогій, прикладів та відповідних висновків. При вивченні зв'язків між історичними подіями стає можливим виявити необхідні детермінанти минулих соціальних трансформацій, порівняти історичні засади прогнозів та їх

реальні втілення. Для історичної науки важливо не тільки те, щоб знання відповідало дійсності, але на ній лежить й величезна відповідальність за зміни у існуючій дійсності. Як вказує О.М. Перепилиця: «Саме відштовхуючись від того чи іншого знання (із самої його суті) треба покладати нові цінності чи будувати новий світ. Звідси історичизмське провидіння скоріше є привидом, якому ще тільки належить знайти своє втілення.

Таким чином, історизм, спираючись на досягнення методу історизму, пропонує не тільки способи пояснення дійсності, але й необхідність її докорінної зміни...» [19, с 74 - 75].

В загалі значну роль у теоретичному осмисленні соціального прогнозування відіграють прогностичні сценарії, за допомогою яких встановлюється логічна послідовність у розвитку різноманітних явищ. Подібні сценарії, виходячи з конкретної історичної ситуації, відображують, як можуть змінюватися соціальні процеси, події та стани досліджувальних об'єктів, та також визначають перспективи, критерії та оцінки факторів можливого розвитку.

Отже, на перший погляд, звернення до історії може сприяти адекватному рішенню питань прогнозування розвитку сучасного суспільства. Подібний підхід дає можливість висунути думку про те, що сучасна криза не є несподіваною та не прогнозованою. Дійсно, протягом історії неодноразово відбувалися різноманітні кризи, зміни епох, народження та загибель цивілізацій, однак сам процес глобалізації – це є унікальний феномен історії людства, що утворився у сучасному техногенному світі, саме тому прогнозування подальших соціальних трансформацій у даному контексті бачиться край проблематичним.

Ще у 1923р. М. Бердяєв у книзі «Нове середньовіччя» описував кризову ситуацію зміни історичних епох, коли закінчується старий, та народжується ще невідомий нам світ. М. Бердяєв описував процеси формування нової свідомості, «революції духа» [4], та підкреслював необхідність появи нової символіки, яка буде адекватно відображувати трансформаційні процеси. Автор засуджував прогресивні ідеї, що привели до заміни Бога, як єдиного центру, боголюдством, а особиста індивідуальність змінилася уседозволеністю індивідуалізму. Такий кризовий стан, на думку Бердяєва, мав привести до необхідності духовного відродження, прагнення людства до об'єднання, до всесвітності, до формування колективної релігійної епохи, до соборності. Але минуло вже 100 років, а ми бачимо все той же старий, загниваючий світ, і продовжуємо мріяти про новий, невідомий нам світ, який ще тільки народжується! Сьогодні, в постмодерні та постпостмодерні, лінійні історичні концепції, утопії та просвітницькі проекти утворення ідеального суспільства виголошені як провальні та вичерпані. Зараз, коли особистість нівельована до «масової свідомості», відбуваються спроби духовного відродження, але все це ще далеко від здійснення релігійної спільноти, а звернення людства до «всесвітності» стало вимушеним процесом глобалізації, пов'язаним з розвитком технологій і необхідністю вирішення глобальних кризових питань. Саме в цьому і полягає ускладненість сучасного історичного періоду. Звернення до історичної перспективи, так чи інакше буде розглядати різні означені періоди, чи то стабільні, чи перехідні, але ті що неодмінно мають конкретну ціль свого переходу. Але зараз, в сучасному, нелінійному стані суспільства, що розуміє себе як постмодерн, майбутнє мислиться тільки як множина варіацій та шляхів подальшого розвитку, як різьма. Таким чином, виникає питання, як, у такому випадку, можливо передбачити подальший розвиток динаміки еволюції людського суспільства, яка безумовно відбувається? Як, в відмінності від класичних лінійних парадигм, можливо спрогнозувати не статичне, а таке соціальне існування, яке постійно трансформується?

З цього приводу виникає проблема передбачуваності / непередбачуваності соціальних трансформацій що сьогодні відбуваються, яка визначається опозицією: хаотичність проти детермінізму. Для відповіді на ці складні питання класиками та теоретиками сучасного гуманітарного знання здійснюється пошук аналогій з науковим пізнанням світу.

Згідно теорії зумовленості, усі природні явища та процеси є наслідками попередніх подій або природних законів, тобто все, що призвело до сучасного, відбулося не випадково. Все має свою мету, і порядок раніше зумовлений, що відповідає класичній моделі прогнозування. Наприклад, одним з напрямків, що претендує сьогодні на роль ведучої парадигми в науковому пізнанні є концепція ноосферології. Ця концепція ноосферного розвитку науки та освіти, пропонує вивчення ноосфери як об'єктивної реальності, яка є закономірним наслідком розвитку матерії. Ноосферологія пропонується як нове проблематичне поле сучасної науки, як перспективний міждисциплінарний дискурс, пов'язаний необхідністю умов глобалізації. Ця парадигма формувалася у 20-40 рр. минулого століття, основується на ідеях В. І. Вернадського, П. Тейяра де Шардена та Є. Леруа. Ноосфера розуміється як біосфера

перетворена розумовою діяльністю людства, та розглядається в якості моделі майбутньої соціоприродної гармонії, яка припускає існування гармонійного людства посеред суспільства. Історія людства, таким чином, є соціо-біосферний процес: «Нині ми знаходимося у активній фазі трансформації біосфери у ноосферу. Ми є спостерігачами та виконавцями глибинних змін біосфери. Причому перебудова навколишнього середовища науковою людською думкою за допомогою організованої праці навряд чи є стихійним процесом. Коріння його покладено у самій природі та були закладені ще мільйони років тому в ході природного процесу еволюції [17, с.87].

Іншою стороною цього питання є теорія хаосу, яка говорить що все трапляється випадково. Сам факт існування Всесвіту є результатом складної низки хімічних реакцій та біологічних мутацій, що трапилися поза всяким глобальним задумом, поза будь-якою ціллю. Така модель характерна для неklasичної парадигми дослідження нелінійних процесів, саме синергетики, теорії самоорганізації систем, ключовими поняттями якої і є усі характеристики сучасності – нестійкість, не лінійність, чергування переходів від порядку до хаосу та навпаки, непередбачуваність різкої зміни процесів що відбуваються. Такий стан можливо характеризувати тільки як невизначене, перехідне, щось процепціальне, тобто трансгресивне.

«Будь-яка складна соціосистема, що розвивається, прагне зберегти рівновагу. Однак унаслідок нерівноважних і нелінійних відносин вона починає зазнавати внутрішніх змін, сума яких у певний момент перевищує припустиму для системи межу напруги. В критичний момент система змушена долати поріг стійкості, і тоді виникає теоретична і практична проблема щодо обґрунтування прогнозу її подальшого розвитку: чи буде стан системи хаотичним, чи вона перейде на новий, більш диференційований і вищий рівень упорядкованості й організованості. Такою є загальнонаукова картина нерівноважних систем і виникаючих в них час від часу трансформаційних станів. Трансформаційний процес ґрунтується на подоланні істотних елементів старого порядку, визначенні нових цілей і формуванні специфічних способів їх досягнення, традицій, що відповідають вимогам часу. За своєю сутністю він спрямований на суто нову якість явища або системи» [20, с.14-15].

Усвідомлення складності розробки прогнозу соціальних трансформацій призвело до створення цілої низки сучасних концепцій інтерпретації цілей, змісту і характеру суспільних перетворень. При найбільш загальному логіко-гносеологічному аналізі ці концепції можна поділити на дві групи.

До першої групи належать атрибутивні підходи, які конкретизовані системною і структурно-функціональною, синергетичною і потенційно-вольовою концепціями соціальних трансформацій.

Системна і структурно-функціональна концепції пов'язані з виявленням складної системної структури суспільства, тобто сукупності відносин між елементами цілого, що зберігають свою тривалість при різного роду перетвореннях і змінах, і визначенні ролі і місця певного елемента, його функцій у життєдіяльності даної системи (структури). Ці концепції базуються на принципах вивчення органічного цілого: переході від абстрактного до конкретного, єдності аналізу і синтезу, логічного та історичного, виявленні в об'єкті різноякісних елементів та їх взаємодії, синтезі структурно-функціональних і генетичних уявлень про об'єкт тощо.

Синергетика розкриває закономірності та умови протікання швидких, лавиноподібних процесів і явищ нелінійного, самостимульовального зростання, та демонструє, як крізь хаос здійснюється зв'язок різних рівнів організації. У відповідні моменти – моменти нестійкості – малі збурення, флуктуації можуть розростатися в макроструктури.

Потенційно-вольові концепції виходять з першості «вольової властивості», або «вольової здібності», при аналізі взаємодії певних суб'єктів соціальної дійсності [20, с. 39].

Другу групу складають концепції реляційного підходу, що тлумачать трансформаційні процеси насамперед крізь призму соціальних відносин. Сучасні дослідники до цієї групи відносять інтеракціоністські, комунікативні та постструктуралістські концепції. Найбільш складним комбінованим підходом є комунікативна модель соціальної трансформації. Комунікативні концепції розглядають цей процес як опосередкований та ієрархізований механізм спілкування між суб'єктами соціальної дійсності, який розгортається в соціальному полі і просторі комунікацій [24].

Висновки. Усі розглянуті концепції визначають принципи і тенденції взаємодії соціальних суб'єктів, можливі шляхи їх гармонізації в межах домінуючого певного фактору

соціального розвитку. Однак, на наш погляд, вони не забезпечують цілісної прогностичної моделі можливого результату трансформаційних змін. Новітні розробки теоретико-методологічних засад прогнозування соціальних трансформацій намагаються долати вади відсутності єдиного критерію доказів соціального пізнання. Дослідники пропонують в якості нової філософської парадигми пізнання цілей, змісту і характеру соціальних трансформацій, водночас для суттєвого підвищення достовірності синтетичного прогнозу в умовах глобальної історичної динаміки, використання можливостей когнітивно-інформаційної теорії [5; 15].

Результати дослідження. Розробка достовірного прогнозу соціальних трансформацій повинна мінімізувати постійну загрозу утворення певних спекуляцій навколо цілей, змісту і характеру майбутнього суспільного розвитку. Будь-які припущення відносно єдиного достовірного прогнозу можливі лише тоді, коли процес трансформацій вже відбувається, та його стає можливим дослідити. Сам термін «трансформація» (утворено від латинського *transformare*) означає «змінювати», «перетворювати». Суспільні науки застосовували це поняття у 50–60-ті роки ХХ століття для визначення радикальних структурних змін. Трансформація означає перехід до якісно нового стану суспільної організації, що базується на дещо інших соціокультурних основах. Виходячи з того, що суттєві трансформації необхідно мають супроводжуватися якісними змінами, які відбуваються в перехідні періоди, можливо сучасну ситуацію постмодерна розглядати саме як такий період, що тільки готує людство до нового суспільства. Багато авторів пропонують відійти від традиційної філософської термінології, та створити нову символіку яка б адекватно відображувала сучасні процеси. Такими засобами вираження є такі концепти постмодерну як «трансгресія» та «подія». Трансгресія фіксує феномен переходу, прориву кордонів, та насамперед – кордонів між можливим та неможливим. Тобто трансгресію, як час вибору трансформацій, можливо розглядати як визначення сучасної ситуації. Концепт події також пов'язаний з поясненням процесів суспільства, що відбуваються, та з пошуком нових можливостей розвитку особистості. Також сьогодні подія розуміється як очікування та можливість нового початку історії.

Таким чином, можливо припустити, що зважаючи на унікальність сучасного історичного періоду визначення розвитку подальших соціальних трансформацій залишається в рамках вірогідності. Цілком очевидно, що майбутнє тільки формується, та не має ще якогось чіткого оформлення та уявлення. Майбутнє можливо тільки припускати як трансгресійну можливість, та мати надію на настання Події, яка буде сприяти доведенню трансформаційних процесів до чогось більш менш певного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадью А. Манифест філософії / А. Бадью; [пер. с франц. В. Е. Лапицкий]. – СПб. : *machina*, 2003. – 184 с.
2. Бадью А. Етика: Очерк о сознании Зла / А. Бадью; [пер. с фр. В. Е. Лапицкий]. – СПб. : *machina*, 2006. – 126 с.
3. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. Ю. В. Асачакова]. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
4. Бердяев Н. Новое средневековье : Размышление о судьбе России и Европы. / Н. Бердяев. – М. : Феникс : ХДС –пресс., 1991. – 81 с.
5. Бессонова О. Э. Россия и Запад: образ будущего с позиций общей теории институциональных трансформаций / О. Э. Бессонова. // *Общественные науки и современность*. – 2008. – № 4. – С. 86 – 99.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; [пер с англ.]. – М. : *Akademia*, 1999 – С. CLIV –CLIX.
7. Гусаченко В. В. Трансгрессии модерна / В. В. Гусаченко. – Х. : ООО «Озон – Инвест», 2002 – 400 с.
8. Гусаченко В. В. Онтология в «ситуации постмодерна» / В. В. Гусаченко. // *Вестник Харьковского гос. Ун-та. Философские перипетии*. – 2002. – № 561. – С. 34-36.
9. Данилов А. Н. Переходное общество: Проблемы системной трансформации / А. Н. Данилов. – Мн. : ООО «Харвест», 1998. – 432 с.
10. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез; [пер. с фр.]. // Делез Ж. Логика смысла, Фуко М. *Theatrum philosophicum*. – М. : Раритет, Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 480 с.
11. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) / О. П. Дзьобань. Монографія. –Х. : Константа, 2006 – 440 с.

12. Жижек С., Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / С. Жижек; [пер. з англ. Димерець Р. І.]. – К. : ППС, 2008. – 510 с.
13. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
14. Крымский С. Б. Экспликация философских смыслов / С. Б. Крымский; [изд. дополн.]. – М. : Идея –Пресс, 2006. – 240 с.
15. Медушевский А. Н. Когнитивно-информационная теория как новая парадигма гуманитарного познания / А. Н. Медушевский. // Вопросы философии. – 2009. – №10. – С. 70 –92.
16. Неклесса А. Трансмутация истории / А. Неклесса. // Новый мир. – 2002. –№9. – С. 159.
17. Ноосферология: наука, образование, практика / [под ред. О. А. Габриелян.]. –Симферополь : Издательство Предприятие «Феникс», 2008. – 464 с.
18. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование. / А. С. Панарин. – М.: Алгоритм, 2000. – 352 с.
19. Перепелица О. Н. Призн(р)аки историцизма / О. Н. Перепелица. // Вестник Харьковского гос. ун-та. – 2002. – № 561. – С. 73 – 79.
20. Требін М. П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації / М. П. Требін. Монографія. – Х. : Видавничий Дім «Інжек», 2004. – 404 с.
21. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер; [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 2008. – 569 с.
22. Фуко М. О трансгрессии / М. Фуко; [пер. с фр.]. // Танатография эроса. Жорж Батай и французская мысль середины 20 ст. – СПб. : МИФРИЛ, 1994.
23. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. М.Б. Левин]. – М. : АСТ: Ермак, 2005. – 588 с.
24. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Ю. Хабермас; [пер. с нем.]. – М. : Весь мир, 2008. – 192 с.
25. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибихин]. – СПб. : Наука, 2002. – 415 с.